

Hoog van de Toren

Kris Brussen

Het esthetisch gezichtspunt

In de onderstaande Hoog van de Toren plaatst *Groniek*-redacteur Kris Brussen zijn vraagtekens bij het gebruik van de weer in zwang geraakte esthetica voor het onderwijs en de geschiedschrijving.

“Toen de wereld vijf eeuwen jonger was, hadden alle levensgevallen veel scherper uiterlijke vormen dan nu. Tussen leed en vreugde, tussen rampen en geluk scheen de afstand groter dan voor ons; al wat men beleefde had nog die graad van onmiddellijkheid en absoluutheid, die de vreugde en het leed nu nog hebben in de kindergeest.”¹

Aldus opende Johan Huizinga zijn ‘Herfsttij der Middeleeuwen’, met wellicht de meest befaamde woorden die een Nederlandse historicus ooit optekende. In zijn in 1919 verschenen bloemlezing over de Frans-Bourgonische hofcultuur werkte de toenmalige Leidse hoogleraar het verband tussen vorm en emotie uit; een thema dat als een rode draad door de rest van zijn werk zou lopen. Echter in 1905, bij Huizinga’s aanstelling tot hoogleraar middeleeuwse en nieuwe geschiedenis aan de RijksUniversiteit Groningen, had de geboren Groninger hiertoe al een aanzet gegeven in zijn oratie ‘Het aesthetisch bestanddeel van geschiedkundige voorstellingen’. Tijdens deze rede bepleitte Huizinga een “esthetische gezichtspunt”: de historicus die zich rekenschap zou geven van het mooie en de menselijke emotie, zou ook meer samenhang in de geschiedenis kunnen aanbrengen. “Wat voor een voorstelling heeft iemand van de dertiende eeuw, wanneer hij alle pauselijke regesten heeft doorgelezen, maar niet het ‘Dies irae’² kent?” zo voegde de nieuwe hoogleraar het publiek toe. Dit inzicht plaveide de weg voor een

¹ Johan Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over de levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (27^e dr; Amsterdam 2004) 17.

² Het *Dies Irae* is samengesteld omstreeks 1250 als een onderdeel van de katholieke dodenliturgie en het tweede deel van het Requiem. Later bewerkt door verscheidene componisten als Mozart en Verdi (‘O dag van toorn, die de wereld tot as zal doen vergaan. Welk een schrik zal dat geven wanneer de rechter zal komen om alles streng te beoordelen’).

nieuwe, meer betekenisvolle geschiedschrijving voor zowel de historicus als zijn publiek. Dat Huizinga's opvatting nog steeds actueel is blijkt wel uit het symposium getiteld 'Vergeet de hartstocht niet. Fantasierolle geschiedbeoefening in schoonheid en emotie', dat op 4 november –precies 100 jaar na Huizinga's oratie- in Groningen werd gehouden. Inzet van debat was de vraag of de samenleving niet meer gebaat zou zijn bij een brede historische cultuurkennis als tegenhanger van de feitelijke politieke geschiedenis, die nu overheerst in het onderwijs. Moet Huizinga's esthetische gezichtspunt weer een van de pijlers onder de cultuurgeschiedenis worden?

Een persoonlijke geschiedschrijving die 'het mooie' als object heeft klinkt weliswaar idyllisch, maar de invulling ervan wordt nog omgeven door vraagtekens. Een eerste twistpunt dateert al van ver voor Huizinga, namelijk: wat is schoonheid? In 1790 publiceerde Immanuel Kant het invloedrijke 'Kritiek der Urteilkraft'³, waarin hij de esthetica binnen de filosofie definieert als het wezen van de esthetische ervaring. Deze esthetische ervaring is een unieke, persoonlijke reactie op een kunstwerk. De ervaring kan pas onder woorden worden gebracht als het kunstwerk gezien wordt: de esthetische ervaring berust dus op een zintuiglijke waarneming. Kant's tweede stelling is dat er voor esthetische ervaringen geen regels bestaan. Met andere woorden, de esthetische ervaring laat zich niet in een concept vangen: zij beweegt zich hier buiten, in het vrije spel van verstand, zintuigen en verbeelding. Kant definieert 'schoonheid' op deze manier als het spanningsveld tussen de esthetische ervaring en het vrije spel van verstand, zintuigen en verbeelding. En daar wringt nu juist de schoen: niet alleen zijn smaak en schoonheid dermate persoonlijk dat ze moeilijk over te brengen zijn, ook levert het doen van een smaakoordeel geen kennisoordeel op.⁴ De smaakoordelen, die aan de esthetische ervaringen vooraf gaan, indiceren slechts dat er een vrij spel van kenvermogen plaats heeft kunnen vinden. Het verstand kan hierin niet de overhand hebben gehad, anders was er immers geen vrij spel mogelijk geweest. In een tijd waarin onderwijsminister Maria van der Hoeven onlangs verklaarde ingrijpende wijzigingen in het Tweede Fase-model van het Voortgezet Onderwijs te gaan doorvoeren omdat leerlingen weliswaar 'meer konden, maar minder wisten'⁵, lijkt een plaats voor de esthetica in

³ Voor een Nederlandse vertaling zie: Jacques de Visscher en Jean-Pierre Rondas, *Over schoonheid: ontledingsleer van het schone* (2e druk; Meppel 1987).

⁴ Vrij naar: Rob van Gerwen, 'Visies op Schoonheid: Kant over Schoonheid', *Esthetische Ideeën en Morele Bezieling*, 1 november 1995, <<http://www.phil.uu.nl/~rob/output/Kant.ai.shtml>> (17 november 2005).

⁵ Robin Gerrits en Raoul du Pré, 'Je moet ook gewoon kennis overdragen', *De Volkskrant*, woensdag 16 november 2005.

Functionele schoonheid: de 'Madonna en de kannunnik Van der Paele' van Van Eyck (1436). Ter identificatie van de opdrachtgever (geknield rechts) zijn ook diens naamgever Sint Joris (staands rechts) en de beschermheilige van de Brugse Sint Donatiuskerk, Sint Donatius (links), afgebeeld. Bron: <http://www.artchive.com/v/van_eyck/canon.jpeg.html>.

het onderwijs dan ook ver weg.

Maar het esthetica-begrip van Kant reikt verder. Sinds de Duitse filosoof maakt de esthetica deel uit van de kunstfilosofie, met de beeldende kunst als voornaamste object. Zo nemen in 'Herfsttij der Middeleeuwen' Van Eyck, Van der Weyden en de gebroeders Van Limburg dan ook een dominante positie in. Huizinga schrijft over deze fixatie:

'[...] de beeldende kunst, waaruit wij bovenal de aanschouwing van het verleden putten, weeklaagt niet. Uit haar vervluchtigt zich terstond de bittere smaak van de smart der tijden, die haar hebben voortgebracht. Maar de klacht over al het leed der wereld, in het woord geuit, behoudt altijd haar toon van onmiddellijke smartelijkheid en onbevredigdheid, doordringt ons altijd weer van droefheid en medelijden, terwijl het leed, zoals de beeldende kunst het uitdrukt, terstond overgaat in de sfeer van het elegische en den stillen vrede.'⁶

⁶ Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen*, 323.

Doch onmiddellijk na deze passage waarschuwt Neerlands meest illustere historicus voor het gevaar van de samensmelting van emotie en vorm en de vervaging van de verhoudingen tussen kunst en leven: 'De taak der kunst is, om de vormen zelf, waarin het leven verliep, met schoonheid te versieren.' Het alleen beschouwen van beeldende kunst is niet genoeg, een historicus dient zich ook rekenschap te geven van functie en samenhang. In het geval van de Bourgondische tijd wordt dit bovendien bemoeilijkt door de 'dienstbare schoonheid'. Huizinga: 'De werken moesten schoon zijn, omdat het onderwerp zo heilig of de bestemming zo verheven was. Die bestemming was altijd min of meer een praktische.'⁷ In de vroege 15^e eeuw gaven de Bourgondische hertogen *en masse* opdracht tot het vervaardigen van kunstwerken, steeds weldadiger en meer versierd, tot het onderscheid tussen praal en schoonheid niet meer waar te nemen viel. Zo verwerden deze werken tot verheerlijkingen van het hofleven en vooral van de opdrachtgevers. Men kan daarom de miniaturen van de gebroeders van Limburg of de primitieven van Van Eyck niet uit hun functionele en dienende kader halen zonder afbreuk te doen aan de betekenis van deze werken.

Een debat over de herwaardering van de esthetica is alleen maar toe te juichen nu er twijfels bestaan over de rol van het vak 'geschiedenis' binnen Het Studiehuis en de invulling van de cultuurgeschiedenis. Maar zolang de esthetica meer vragen blijft oproepen dan ze kan beantwoorden, het schoonheidsbegrip leidt immers niet tot meer parate kennis en kan niet los worden gezien van zaken als 'functionaliteit' en 'dienstbaarheid', kan van een opwaardering voorlopig nog geen sprake zijn.

⁷ Ibidem, 324-325.